

ФРАЗЕОЛОГІЯ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. Стаття присвячена опису фразеології в системі сучасної лінгвістичної парадигми. Розглянуто нагальні проблеми й сучасний стан досліджень, в яких основне місце займають положення про те, що фразеологія є вмістищем значних культурних надбань етносу. Акцентована увага на питаннях вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, функціонування фразеологізмів у мовленні, їх класифікацій, визначення методів дослідження.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, сучасна лінгвістична парадигма, класифікації фразеологізмів, лінгвокультурологічні дослідження.

Summary. The article is devoted to the description of phraseology in the system of modern linguistic paradigm. Urgent problems and the current state of research are considered, in which the main place is occupied by the position that phraseology is a container of significant cultural heritage of the ethnos. Emphasis is placed on the study of phraseology as the basic unit of phraseology, the functioning of phrasemes in speech, their classifications, the definition of research methods.

Keywords: phraseme, phraseology, modern linguistic paradigm, classifications of phrasemes, linguocultural research.

Фразеологія як самостійна лінгвістична дисципліна виникла в 40-х роках ХХ століття. Передумови теорії фразеології були закладені в працях О. Потебні, І. Срезневського, О. Шахматова і Ф. Фортунатова. Вплив на розвиток фразеології зробили також мовознавчі праці швейцарського лінгвіста Ш. Баллі. Відомо, що у західноєвропейському й американському мовознавстві фразеологія не виділяється в особливий розділ лінгвістики. Питання про вивчення стійких сполучень слів у спеціальному розділі мовознавства – фразеології було поставлено в навчально-методичній літературі в 20–40-х роках у роботах С. Абакумова, Л. Булаховського, Є. Поліванова. Вивчення фразеології стимулювалося лексикографічною практикою та працями В. Виноградова, в яких були розглянуті питання про основні поняття фразеології, її завдання та обсяг. У 50-х роках основна увага приділялася питанням подібності та розходженням фразеологізмів зі словом і сполученням слів; вивчення фразеології зосереджувалося в основному у з'ясуванні критеріїв фразеологічності та уточнення основ класифікації фразеологізмів.

У 60–70-х роках ХХ ст. інтенсивно почали розроблятися власне фразеологічні методи дослідження об'єктів фразеології, засновані на ідеях

системно-рівневого аналізу фактів мови (В. Архангельський, В. Жуков, М. Тагієв), популярності набуло вивчення системної організації фразеологічного складу (І. Чернишова, Н. Шанський) і його розвитку (В. Мокієнко, Ф. Попов, А. Федоров). Особлива увага приділялася семантиці фразеологізмів і її номінативному аспекту (В. Телія), фразеоутворенню в його динаміці (С. Гаврін, Ю. Гвоздарьов), ознакам сполучуваності слів-компонентів (М. Копиленко, З. Попова), зіставно-типологічному вивченню фразеологічного складу (Ю. Аваліані, Л. Ройзензон), а також розробленню опису фразеологізмів у словниках (А. Бабкін, А. Молотков).

Теоретичні дослідження з фразеології охоплюють у сучасній лінгвістиці широке коло проблем. Можна виділити кілька основних: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, функціонування фразеологізмів у мові, мовленні, визначення методів дослідження тощо.

Незважаючи на помітні досягнення у дослідженні фразеології, актуальними продовжують залишатися проблеми, що стосуються специфіки фразеології як лінгвістичної дисципліни, семантики і форми фразеологічних одиниць, класифікації фразеологізмів, джерела їх виникнення, системні зв'язки у фразеологічній системі, розвиток діалектної фразеології тощо.

Як наука фразеологія вивчає стійкі словосполучення двох і більше слів, які утворюють семантичну цілісність і в процесі мовлення сприймаються як готові словесні формули. Крім спільних із лексикологією аспектів розгляду, фразеологія має свої специфічні завдання: вивчення особливостей структури фразеологічних одиниць і механізму витворення семантичної цілісності у сполученнях слів; аналіз причин їх фразеологізації; дослідження взаємовідношень фразеологічних зворотів з іншими лінгвістичними одиницями – словом, словосполученням, реченням; з'ясування історико-етимологічної основи фразеологічних одиниць тощо.

Науковці вважають, що фразеологізми – це знаки мовної культури. Наприклад, О. Галинська [1, с. 72] розглядає фразеологізми як особливі мовні знаки, як засоби зберігання і передачі культурної інформації. Дослідниця наголошує, що лінгвокультурологічний напрям у фразеології досліджує взаємодію мови і культури крізь призму культурно-національної свідомості.

На думку багатьох дослідників, саме в мові втілюється історична пам'ять народу, мова відображає як культурний, так і мовний досвід народу. Лінгвокультурологічні дослідження на матеріалі фразеології допомагають нам уявити духовні цінності, витворені окремими етносами протягом тисячоліть.

Проблематиці *фразеологія і національна культура* присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема, це праці Л. Даниленко, С. Денисенко, В. Жайворонка, В. Ковалю, Н. Мазур, Ф. Медведєва, Л. Мельник, Л. Скрипник, Д. Ужченка, В. Ужченка та ін. Особливо цінними для науковців є фразеологізми, що відбивають народні традиції, обряди та звичаї того чи іншого народу, історичні факти його життя.

На думку Л. Савченко, фразеологія – це відбиток картин реальності, у якій містяться фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду,

релігії, менталітету, відтворюється національний характер народу, це своєрідний зразок ретельного та пильного кодування його духовної культури [2, с. 522].

Фразеологізми є неповторними, своєрідними за своєю внутрішньою формою. Вони становлять собою складний феномен, що відображає як власне лінгвістичні фактори, що визначаються специфікою лексико-семантичної і граматичної системи конкретних мов, так і екстралінгвальні фактори, пов'язані з життям нації, – особливості національного характеру, духовного складу, культури, своєрідності етнічного побуту, традицій, звичаїв, специфіка історичного розвитку народу. Особливості образної мотивації в структурі значення ідіом є важливими для з'ясування мовної картини світу і її бачення народом, який розмовляє тією чи іншою мовою.

Наукове дослідження фраземіки в лінгвокультурологічному й етнопсихологічному аспектах розпочалося порівняно недавно й відбувається в межах вивчення мови загалом як антропологічного феномену

В. Жайворонок, зокрема, зазначає, що «фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування його менталітету» [3, с. 33]. Одним із головних векторів дослідження, на думку О. Селіванової, є «... вияв ціннісних орієнтацій етнічної спільноти, зафіксованих у фразеологічних найменуваннях і їхній знаковій динаміці» [4, с. 8]. Погоджуємося з думкою В. Ужченка про те, що «великим культурно-національним потенціалом наділені фразеологізми із соціолінгвістичними, етнографічними й країнознавчими характеристиками» [5, с. 278]. А В. Кононенко слушно зауважує, що «світогляд українців знайшов реалізацію в численних висловах, що відповідають різним ситуаціям життя, характерологічним рисам людей, створюючи у своїй сукупності загальний образ мовця, неоднозначного за своїми уявленнями, але загалом скоріше позитивний, аніж негативний» [6, с. 91]. Передумовами дослідження етнокультурної специфіки фразем є зосередження уваги на мовній, а через неї і на духовній культурі як окремої людини, так і всієї мовної спільноти. Будучи інструментом осягнення розумом світу і його сприйняття, мова бере активну участь у формуванні культури ще з давніх часів. Про це красномовно засвідчує фразеологія як автономна лінгвістична дисципліна, яка пододала наслідки недоліків структурно-таксономічної парадигми і сьогодні стала на шлях виявлення того, як використовується мова суб'єктом мовлення залежно від його комунікативних інтенцій, від чинника адресата, від тла спільних для них знань про світ і т. ін. Це спричинилося до наступного кроку – дослідження мовного чинника в людині – того, як саме оновлена й завжди культурно забарвлена картина світу впливає на людину, формуючи її мовну свідомість, а разом із нею і культурно-національну самосвідомість. І тільки на основі цих даних можна говорити про фразеологію як про найбільш культуроносний компонент мови в дії.

Лінгвокультурологічна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для концептів культури, втілюваних мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу. Вихідною тезою досліджень культурно-національної специфіки фразем є наявність у них своїх способів її відображення і засобів співвіднесення з нею, «тобто слугувати своєрідною ланкою, що об'єднує в єдиний ланцюг «тіло знака» (а для знаків вторинної номінації – це і «буквальне значення» самого означуваного) – з одного боку, а з іншого, – концепти, стереотипи, еталони, символи, міфологеми і т. ін. знаки національної й ширше – загальнолюдської культури, засвоєні народом – носієм мови» [7, с. 215].

На думку М. Жуйкової, лінгвокультурологічний аналіз має дві сфери застосування. Із одного боку, його активно залучають до рівня «фразеологічної статистики», тобто до аналізу певних фразем як елементів мовно-культурного коду, що підлягає інтерпретації. Із другого боку, лінгвокультурологічний аналіз має пряме застосування в дослідженнях «фразеологічної динаміки», тобто передусім у сфері генези фразеологічних одиниць [8, с. 127].

Дослідження останніх років переконливо доводять явні намагання «розгляду фразеологізмів у широкому лінгвокультурологічному аспекті – в аспекті участі мови у створенні духовної культури у формуванні мови» [9, с. 25].

Засобом утілення національно-культурної специфіки фразем слугує образна основа, а способом указівки на цю специфіку є інтерпретація образної основи у знаковому просторі певної мовної спільноти. Ця інтерпретація і складає зміст національно-культурної конотації. Надпоняттєвий смисл слова, зумовлений екстралінгвальними чинниками, найяскравіше проявляється у сфері периферійних семантичних компонентів, а також у його імпліцитній репрезентації. Виходячи з того, що культурна інформація міститься у внутрішній формі фраземи, є всі підстави вважати, що вивчення фраземіки має нині не тільки мовознавчу й філологічну цінність, а й також сприяє поглибленому студіюванню цивілізацій та культур різних народів. Воно також допомагає зрозуміти первісне наївне уявлення про навколишній світ народу, що розмовляє певною мовою, риси його національного характеру, менталітет, ритуали, традиції, вірування і т. ін. Особливості образної мотивованості у структурі фразем можуть представляти інтерес для з'ясування мовної картини світу і її бачення конкретним народом.

У зв'язку з пізнанням народного менталітету через фразеологічні одиниці ми маємо всі підстави для тверджень про наявність у них етнопсихологічного забарвлення. Вивчення фразем неможливе нині без звернення уваги на відображення в них національного характеру, темпераменту, настроїв, забобонів і т. ін. – усього того, що входить у компетенцію вивчення національної психології. У фразеологічних одиницях як самобутньому пласті для кожної мови знаходять відображення як стереотипи соціальної поведінки, так і суспільно важливі реалії, що можуть бути предметом особливого

одночасного дослідження в мовному й культурному планах. Таку змогу надає лінгвокультурологія як нова галузь лінгвістики, що об'єднує в собі як дані мови, так і культури для побудови теорії зі своїм власним апаратом понять. В основі цієї теорії знаходиться модель, яка орієнтована на культурний чинник у мові і лінгвальний чинник у людині. Усе це спричинило зосередження фразеологічної проблематики на людині як носієві певної культури і дало змогу відповісти на запитання, які образи покладені в основу виникнення конкретних метафор, визначити їх роль як у мові, так і в репрезентації культури. Ці образи набувають символічного, образно-метафоричного значення в культурі, узагальнюючи результати власне людської свідомості, зафіксованої в міфах, легендах, ритуалах і т. ін. Частим явищем у цьому є перехід стереотипу, ритуалу спочатку в приказку, а згодом і у фразеологічну одиницю. Водночас потрібно завжди мати на увазі, що фразеологічна одиниця, зафіксована в голові людини, – це частина інформації, яка не є результатом особистого досвіду, а успадкована носієм тієї чи іншої мови від багатьох попередніх поколінь. Ось чому все більша увага в наукових пошуках сьогодення звертається на співвіднесеність компонентів фразеологічних одиниць із категоріями культури, властивими носіям різних мов.

Серед лінгвістів нині переважає розуміння того, що вивчення фразеології в парадигмі сучасної науки передбачає не тільки лінгвокультурологічний аналіз, а й когнітивно-культурологічний. Когнітивний аспект вивчення фраземіки має широкі перспективи застосування в дослідженні етнокультурної семантики фразеологічних одиниць, що є номінативними мовними одиницями, для яких важливий не стільки денотативно-сигніфікативний аспект, скільки різнотипні конотації, емоції, експресії й образи. Саме вони є тими основними ознаками, які відрізняють фраземи від слів.

Лінгвокультурологічний аспект дослідження – це вияв та опис синергетичної за своєю суттю кореляції між „мовою” культури і семантикою фразем. Його мета – досягнути розумом живі культурно значущі смисли одиниць фразеології, які проявляються не тільки й не стільки у віддалених від нас за часом текстах, скільки в життєдайних дискурсивних практиках, у яких і проявляється володіння культурно-мовною компетенцією. І тільки на основі цих даних можна говорити про фразеологію як про найбільш культурноносії компонент мови в дії. У контексті сказаного в завдання лінгвокультурології взагалі та лінгвокультурологічного аналізу й опису фразем зокрема входить вивчення здатності носіїв мови й культури до інтерпретації стійких висловів як знаків „мови” культури й до досягнення розумом та усвідомлення втілених у них настанов культури в мовленнєвій діяльності. Суть такого підходу полягає в тому, що мовна компетенція розглядається як володіння не тільки лінгвальним кодом, а й усіма тими типами широкого фонового знання, які притаманні як мовцю / авторові, так і слухачу / читачеві.

Докладний аналіз інформації, збереженої у внутрішніх формах, допомагає зрозуміти найвніше уявлення про світ народу, який розмовляє певною мовою, та деякі риси його національного характеру. Найбільш інформативними у плані

лінгвокультурологічного аналізу є фразеологічні єдності й такі фразеологічні сполучення, що виражають національне образно-асоціативне мислення народу – носія певної мови.

У мові є багато фразем, у значенні яких велику роль відіграє денотативний аспект, завдяки якому можна судити про побут і звичаї народу, його традиції, вірування – все те, що входить у поняття „культурна інформація”. Водночас у багатьох фраземах культурна інформація прихована в образному розумінні і в конотативних аспектах його значення. Для того, щоб глибше зрозуміти це, звернемося до висвітлення процесу становлення образно-емотивного характеру у фраземі. Саме первісні слова формують в образі своє значення. Так виникає внутрішня форма, в якій міститься основна інформація, пов'язана з культурою, стереотипами й символами мовних спільнот. У цьому й відображається зв'язок асоціативно-образної основи з культурою. Поступово фраземи починають виконувати роль своєрідних символів, „умовних знаків”, еталонів, стереотипів культури, що веде до створення образу, який лежить в основі усталеного вислову та всіх його можливих конотацій.

Як відомо, мова є засобом накопичення, зберігання, впорядкування й передавання інформації у просторі та часі. Найкраще репрезентована культурна інформація в текстах, де мова йде про фольклор, класику поетів і прозаїків, прислів'я та приказки. Виходячи з того, що кожна фразема – мікротекст, мікроісторія й мікроміф, дослідники сьогодні схиляються до думки про те, що усталені словосполучення передають культурну інформацію як через денотативний аспект, так і через образну основу та пов'язані з ним конотації. Ці два аспекти якраз і супроводжують внутрішню форму фраземи. Принагідно зауважимо, що В. Телія запропонувала термін *культурна конотація*, під яким вона розуміє культурно-національну своєрідність фразем і метафор. На її думку, інтерпретуючи фразеологічні єдності на основі співвіднесення їх асоціативно-образного сприйняття зі стереотипами, що відображають народний менталітет, ми тим самим розкриваємо їхній культурно-національний смисл і характер, який і є змістом національно-культурної конотації [7, с. 223]. Давно утворені фраземи мають подвійний зв'язок із культурою – „сама їхня зовнішня форма – це вже мова культури, з одного боку, а з іншого, – цей образ усвідомлюється й інтерпретується носіями певної мови відповідно до їхньої культурної компетенції” [там само, с. 251].

Питання фразеологічної образності стали привертати належну увагу лише недавно. «Фразеологічний образ – це цілісне безпосереднє уявлення, яке має на меті розкрити в наочній формі ставлення до дійсності, що зображається. Внутрішня цілісність багатьох висловів зумовлена єдністю образу» (Переклад наш. – Н.В.) [10, с. 362]. Внутрішня форма фразеологічної одиниці – це її початкове денотативне значення, що впливає з суми реальних значень слів-компонентів. Лексико-фразеологічні паралелі (відповідності серед вільних словосполучень) ніби повертають фразеологічну одиницю до її початкового значення (денотата) й утворюють її семантичну двоплановість, своєрідну смислову призму, де основою є внутрішня форма, а „поверхневий” пласт –

сучасне значення. Експресивність відображення картини світу, виникнення своєрідних ігрових ситуацій і створюються у фразеології за рахунок наявності внутрішньої форми. Фраземи, що мають внутрішню форму, представляють її у формі образу, який виникає як асоціативний зв'язок між значенням слів вільного вживання і значенням фразеологічної одиниці загалом. Внутрішня форма виконує роль посередника образного бачення фразеологічного значення, яке ґрунтується на внутрішній формі, образній основі та різнохарактерних конотаціях.

На нашу думку, способом утворення фразеологічної одиниці є «метафоризація як когнітивний процес, пов'язаний із діяльністю підсвідомості» [11, с. 113]. Метафори характеризуються національною специфічністю і навіть антропоцентричністю, оскільки людина постійно намагається порівнювати конкретне і абстрактне. «В новому метафоризованому значенні можуть залишатися сліди і буквального значення, яке ґрунтується на основі подібності, схожості двох або більше сутностей, що знаходяться в центрі уваги» [там само].

Семантика фразеологізмів, незважаючи на інтенсивність та тривалість її вивчення, залишається основною проблемою фразеології. Це пов'язано з невирішеністю цілої низки питань, які мають принципово важливе значення для подальшого розвитку фразеологічної науки. Існують значні розбіжності у розумінні сутності фразеологічного значення, у тлумаченні аспектів змістової структури фразеологічної одиниці, її смислового обсягу тощо. Залишається відкритою проблема семантичної цілісності фразеологічної одиниці порівняно зі словом, можливість моделювання семантики фразеологізму тощо.

Дослідники вважають, що специфіка фразеологічного символу полягає в його багатозначності, спричиненої тим, що він сформований на основі різноджерельних уявлень. Слово, якому властива символічна функція, зокрема й у фразеології, може бути компонентом фразеологізму, не виконуючи роль символу.

Оскільки фразеологія – це лінгвістична наука, яка потребує систематизації різних підходів до визначення ознак фразеологічних одиниць, дотримуючись певних принципів (семантичного, генетичного, функціонального), дослідники запропонували низку класифікаційних систем, що використовуються у теоретичній і методичній літературі.

Спробу систематизації стійких (фразеологічних) сполук у функціональному аспекті здійснив С. Гаврин [див.: 12, с. 340]. Він виділяє шість основних типів:

- 1) образно-виразні стійкі сполуки (*пустити червоного півня, із грязі в князі, свиня свинею, яблуко незгоди*);
- 2) еліптичні сполуки (*рад не рад, хоч куди, ні пуху ні пера, хоч кужди*);
- 3) термінологічні фразеологізми (*заломлення променів, річ у собі, колінчастий вал*);
- 4) афористичні фразеологізми (*друзі пізнаються в біді, буття визначає свідомість*);

5) контекстологічні сполуки, які ототожнюються із стійкими утвореннями, що в класифікації В. Виноградова називаються фразеологічними сполученнями;

б) ідіоми (*собаку з'їсти, була не була*).

Розглянута класифікаційна схема допомагає з'ясувати природу фразеологічних одиниць, охарактеризувати особливості їх функціонування і еволюцію їх у лінгвістичній системі.

Одним із джерел збагачення національної фразеології є мова письменника. Протягом всієї історії розвитку національної культури слова видатних майстрів входили в літературну мову. Місце фразеологічних одиниць у мові окремих письменників, певних літературних жанрів та стилів досліджували в своїх працях багато українських мовознавців, а саме: Л. Авксентьєв, Л. Булаховський, П. Плющ, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін. Однак актуальними продовжують залишатися проблеми, пов'язані із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання та розширення конкретних досліджень усіх аспектів та особливостей мови. Тому глибоке та всебічне вивчення процесів та явищ мовного розвитку з метою теоретичних узагальнень є першорядним і постійним її завданням.

Особливості смислової реалізації фразеологічного значення в художньому дискурсі зумовлюються такими чинниками:

1) жанровою приналежністю тексту;

2) комунікативно-прагматичними установками автора і читача, що передбачають семантичну варіацію фразем;

3) ініціацією сенсу за пропозиційними і екстралінгвальними факторами.

Ці чинники «працюють» комплексно.

Науковці акцентують увагу на тому, що фразеологізми здавна вважаються одним із найяскравіших та найвиразніших знаків мови. Містячи в собі значну кількість експресії та емоційної наснаги, вони є потужним засобом підсилення зображуваного у певному тексті. У мовленні фразеологізми виконують функцію образної характеристики конкретного об'єкта, суб'єкта, дії, ситуації. Саме тому, на нашу думку, останнім часом лінгвісти дедалі більше уваги приділяють функціональному аспекту фразеологічних одиниць, тобто вживанню їх у різних ситуаціях спілкування з різними комунікативно-прагматичними цілями, а також у мові творів письменників.

На сучасному етапі у фразеології продовжують розроблятися синхронний і діахронний аспекти, уточнюється термінологія, досліджуються системні зв'язки фразеологічних одиниць, розкривається – із залученням генетичних і типологічних паралелей – механізм фразеотворення. Багато з таких питань стали традиційними.

Новими аспектами у фразеології вважаються не тільки нові напрями досліджень фразеології, а й фундаментальне висвітлення й раніше окреслених, але недостатньо опрацьованих питань. У працях сучасних мовознавців спостерігаємо нові аспекти у вивченні фразеології. На зміну структурно-семантичній парадигмі поступово приходить психокогнітивний аспект

(О. Баранов, Є. Бартмінський, С. Денисенко, Д. Добровольський, О. Левченко), найбільш виразно він представлений у працях О. Селіванової.

Особливо посилилось вивчення ареальної (діалектної) фразеології української мови. Учені намагаються звернути увагу на подальше накопичування діалектного матеріалу, на необхідність подати ареальну фразеологію як систему, проаналізувати фразеологію в ідеографічно-тематичному аспекті, уточнити дериваційну базу, способи й чинники фразеотворення. Науковці стверджують, що останнім часом зросла увага до жаргонно-арготичної фразеології, укладення фразеологічних словників різних типів, дослідження зв'язку між фраземами різних мов та їх зв'язку з іншими розділами мови.

Українська фразеологія пройшла довгий і складний шлях свого становлення. Вона постійно поповнюється новими одиницями, частково або й повністю архаїзуючи чи трансформуючи семантичну структуру питомих чи давно запозичених фразем. Фразеологізми є надзвичайно розгалуженими за своєю семантикою і тісно пов'язані з культурою та ментальністю народу. Із поглибленим вивченням фразеології з'явилися новітні погляди вчених на природу зазначених мовних одиниць.

Доходимо висновку, що питання обсягу, ролі та місця фразеологізмів у системі мови залишаються досить актуальними та потребують подальших наукових розвідок, зважаючи на неоднозначне розуміння віднесеності окремих одиниць до цієї підсистеми та зміни парадигми сучасних лінгвістичних досліджень.

Список використаних джерел

1. Галинська О.М. Фразеологізми як знаки культурної інформації / О. М. Галинська, 2011. – Вип. 10(2). – С. 72–77.
2. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
3. Жайворонок В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58 – 64.
4. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
5. Ужченко В. Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. – Київ: Знання, 2007. – 494 с.
6. Кононенко В. Мова в контексті культури. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 390 с.
7. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты: монография. Москва: Школа. Языки русской культуры, 1996. – 286 с.

8. Жуйкова М. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. – Луцьк: Вежа, 2007. – 416 с.
9. Постовалова В. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) // Фразеология в контексте культуры. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – С. 25–33.
10. Современный русский язык. – Ч.1. – Москва: Владос, 2001. – 346 с.
11. Венжинович Н.Ф. Лингвокультурологические особенности фразеологизмов в русском и украинском языках. Материалы XXXIX международной филологической конференции (15–19 марта 2010 года). – Вып. 22. Фразеология и языковая динамика. – Санкт-Петербург. 2011. – С. 113–117.
12. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія [Текст] / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – Київ: Наукова думка. 1969. – 438 с.